

„Soha senkit sem hagyunk hátra!
Ha kell, akár száz év múltán is érte megünk!”

Személyi veszteségek Káloz községben a II. világháború időszakában

(A fellelhető források tükrében.)

1941. június 22-én kora hajnalban kezdetét vette a Barbarossa hadművelet. A német Harmadik Birodalom és szövetségesei támadást indítottak a Szovjetunió ellen. A Magyar Királyság 1941. június 27-én üzent hadat a Szovjetuniónak. Ezzel a lépéssel hadviselő félnek minősültünk. A 80 évvel ezelőtt történetek kimenetelét elszenvedtük, ismerjük. Nem (teljesen) ismert azonban előttünk az az anyagi- személyi veszteség, ami hadba lépésünk miatt a háború későbbi menetében bekövetkezett. Az „Elfeledett emlékezet” Háborús Kegyeleti Kutatócsoport a fellelhető források vélhetően széles körét vallatva próbálta meg Káloz település személyi veszteségét feltárni az adott időszakra vonatkozóan.

Kálozon 1992-ben első- és második világháborús emlékművet avattak az akkor ismert források alapján. Ezt megelőzően a településen emlékmű nem volt.¹ Vélhetően a Fejér Megyei Levéltár Közleményei 5. (Székesfehérvár, 1989) kötet egyik tanulmányának listáját vették alapul a nevek felvéséséhez.² Az emlékművön szereplő 111 név csaknem teljesen egyezik a már említett szakmunkával. Katonai és polgári áldozatokat elkülönítés nélkül tartalmaz. További helyi forrás a sommásan fogalmazó katolikus Historia Domus (másolata magántulajdonban): „A község ötször cserélt gazdát, többször volt senkiföldje, rettenetes éjjelek voltak ezek. A szörnyű bombatámadás, akna, ágyútűz közepette a község lakói közül 110-en veszítették életüket. Amikor szünetelt a tűz, naponként 15 halottat is temettem valláskülönbség nélkül...” Név szerinti kimutatás a Historia Domushoz nem tartozik. Mi több a szörnyű bombatámadás is csak egy bombázást feltételez, holott légierő harcbevételére több alkalommal került sor. A belterületen ugyanúgy, mint a külterületi lakott helyek ellen is. A célpontok ugyan katonai célok voltak, de a harcoló felek minden egyezményt, etikai elvet felrúgva előszeretettel „takaróztak” a polgári lakossággal, ahogyan arról a képgalériában eredeti fénykép tanúskodik. Káloz légtere (HS-4) ebben az időszakban néha meglehetősen zsúfolt volt. Több légi harc helye is ez a légtér. Azokat akár meg is tekinthették volna a faluban rekedtek, ha lett volna hozzá bátorságuk. A légi harcok eredményessége váltakozó volt. 1944. 06. 27-én a település halotti anyakönyvi bejegyzése szerint Káloz külső határában ejtőernyővel szerencsétlenül földet érő, más oknál fogva is súlyos sérült (sérülését repülőgépeinek elhagyása közben szerezhetette) Heinrich Strissel német repülőgépvezető hősi halált halt.³ Hadbalépésünket követően a keleti hadszíntéren kálozi katonák haltak hősi halált, vagy estek fogságba. Az áldozatok számát nagyban növelte az 1943 januárjában bekövetkezett doni áttörés.

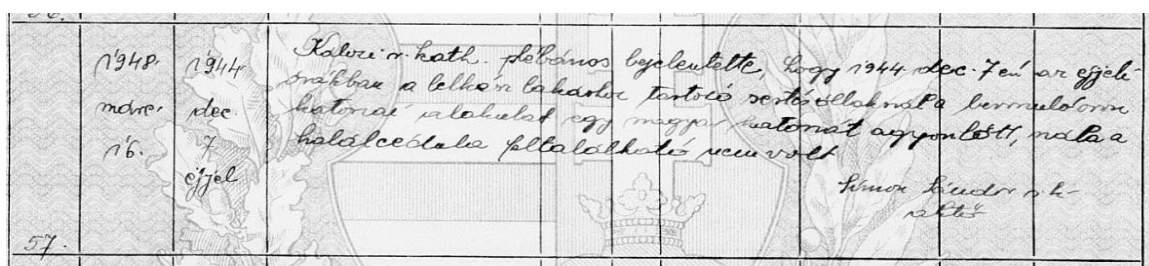
1944-ben nagyobb létszámot érintő esemény a zsidó lakosság elhurcolása, majd később koncentrációs táborokban való megsemmisítése volt. A helyi zsidóság 1885-től a sárbogárdi zsidó hitközséghez tartozott. Hatósági intézkedésre 1944. június 26-a és 30-a között került sor, amikor Alap, Cece, Hercegfalva, Igar, Káloz, Sárkeresztúr, Sárosd,

Sárszentágota, Sárszentmiklós, Szolgaegyháza és Vajta zsidóságát Sárbogárdra szállították. A helyileg „tömörített” zsidók július 1-jén vonaton érkeztek Kaposvárra, 4-én onnan deportálták őket **Auschwitz-Birkenaubá**. Július 7-én vagonként nyolcvanasával érkeztek a tragikus vég színhelyére. 1941-ben a 4590 kálozi lakosból 23 fő volt izraelita.⁴ Településünkön azonban 1944-ben 29 főt kell a holokauszt áldozatának tekinteni. A különbözetet a népszégyenlyvántartás sajátos hézaga okozza, miszerint a születési hely, valamint az illetékesség nem esik törvényszerűen egybe. Az illetékesség egy élet alatt többször is változhat. A holokauszt áldozatok nyilvántartása jellemzően holtnak nyilvánítás. Az itt esetlegesen feltüntetett időpontok nem törvényszerűen valós időpontok. Meg kell említeni, hogy a Yad Vashem nyilvántartásában 2006-os az utolsó kálozi születésű áldozatot jelentő lap.⁵ Zavaró anomáliákat is tapasztalhat a nyilvántartásokban a mélyebben kutakodó. A kálozi Back Sándor kereskedő (1902. május 30., Káloz – 1943. január 12., Novij-Oszkol) több adatbázis szerint holokauszt áldozat. Veszteségi kártonja azonban fennmaradt. A kárton vízjele szerint a www.hadisir.hu oldalon lelhető fel. Az oldalt keresni felesleges. Már több éve megszűnt. A kárton viszont ma is fellelhető digitális eszközökkel is.⁶ Kálmán Mihály története is idetartozik. (Kálmán Mihály, Káloz, 1887. 07. 07. – Dachau, **1945. március 15.**) **Kálmán Mihályt a zsidókkal együtt zsidórejtegetésért vitték el!** Holtnak a Sárbogárdi Járásbíróság nyilvánította 1953-ban. (Pk. 20800/1953/5) Alighanem az ügyintéző történelmi ismeretei nem voltak a legalaposabbak!

A következő fontosabb esemény Káloz 1944-ben bekövetkezett elfoglalása a szovjet Munkás-paraszt Vörös Hadsereg által. Gondolkodásra ad okot az időpont. Az idősebb helyiek szerint (egyöntetű vélemény!) december 6-án „begyűttek az oroszok”. A már említett Kaszala Lajos szerint december 7-8-án érték el a szovjet csapatok **a község határát** és 8-ra „felszabadították” azt. Szovjet hadijelentésben csakugyan 8-ra teszik Káloz elfoglalását. Kilencedikén az MTI az Interinfre hivatkozva a következő tájékoztatást adta:

„Az Interinfjeleníti a magyar hadszíntérről: A Dráva és a Duna között a bolsevisták csütörtökön is továbbfolytatták erős páncélos támadásaikat, míg a Balatontól délre mindenütt felfogták őket... sikerült behatolniuk Káloz községbe, ahol rendkívül véres, házról-házra folyó harcokra került sor. Estefelé a helység ismét német kézen volt”.

Akárhogyan is történt, elgondolkodtató. Ezen időszak alatt ugyanis a halotti anyakönyv és a katonai veszteségnyilvántartások is mértékkel jegyezték haláleseteket. Utcai harcok, különösen a házról-házra folyó harc, lényegesen több áldozattal jár. Ráadásul az adóügyi jegyző és felesége öngyilkosságot követett el. Előfordulhat az is, hogy pontatlan volt az adminisztráció. Hivatalok semmiképpen sem működtek. A településen a katolikus pap maradt az egyedüli „hivatalos személy”. A háborús időszak anyakönyvezése utólagos bejegyzések formájában bejelentésre történt meg a későbbiek során. Egy ismeretlen magyar katona bejegyzése pl. 1948-ban történt meg:

Több dolog is magyarázatra szorul. Káloz 1944-ben meglehetősen kiterjedt területű település. A belterület - ha nagysága nem is - megegyezett a mai belterülettel. Külterületi lakott helyei azonban számosak. Egykori külterületéből ma már több is más településhez tartozik. Külterületei között több is rendelkezett temetővel, kápolnával, mi több iskolával is az adott időszakban. A település halotti anyakönyve ezek közül megnevezi Kishörcsököt, Nagyhörcsököt, Ödönpusztát, Belmajort, Külmajort, Ágostmajort, Hatvanpusztát és Csiripusztát is. Ezek közül bárhol járunk, Kálozon vagyunk. A területi széttagoltságot a mezőgazdasági tevékenység indokolta. Ezekben a területeken jellemzően a cselédség lakott helyben. Több külterületi lakott hely a háborút követő időszakban más település részévé vált.⁷ A település adminisztrációja a belterületen volt. Bár amint látjuk, ott sem. 1944. december 6-tól 1945. március 21-ig, a harccselekmények befejezéséig biztosan nem. Következésképpen a bekövetkezett anyakönyvi eseményeket jóval később kezdik (bejelentésre) anyakönyvezni, a holtak nyilvánítások pedig még később történnek. 1975-ös holtak nyilvánítás is van. A legfontosabb forrásunk (az anyakönyv) ilyen módon nagyon bizonytalan tájékoztató eszközzé silányul. Más forrásokat is be kell vonni a lehetséges személyazonosításba, ha lehetőség van rá.

Az utóbbi időben a digitális tér nagyon sok új lehetőséggel bővült a II. világháború veszteségkutatásának vonatkozásában is. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum honlapja már említésre került. Folyamatosan épülő adatbázisai sok segítséget nyújtanak a veszteségkutatóknak. Ugyanide köthető a fogságba került magyar katonák kutatását segítő honlap is.⁸ A több mint 66000 sort tartalmazó adatbázis címe kicsit megtévesztő. Szovjet hadifogságban elhunyt magyar katonák adattára talán helyénvalóbb lenne. A korábbiakban a <http://www.hadifogoly.hu/> helyen elérhető adatsorok úgy tűnik új internetes kikötőben kaptak helyet. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára is épít és tart üzemben adatbázisokat. Ez év február végétől érhetőek el a szovjet (hadi) fogságba került magyar személyek kartonjai. Civilek, katonák vegyesen. Több más, veszteségkutatásnál szükséges adatbázis is elérhető náluk. Többek között az anyakönyvek másolatai is.⁹ A Kálozhoz köthető fogságba esettek száma meglepő. Sajnálatos azonban, hogy a kereső funkció kombinált kereséssel sem képes elérni az egy adott településhez tartozó személyt és annak sorsát (pl. hogy halott). Ezért célszerű előbb legyűjteni, majd feldolgozni az adatokat. Még furcsább képet kapunk, ha a fogságból visszatérteket egybevetjük a fogolyadatbázis tartalmával. A Debrecenbe visszatért hadifoglyok adatait a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának digitális felületén találjuk.¹⁰ Foglyok nem csak Debrecenen keresztül érkeztek Magyarországra. Ennek ismeretében is nagyon nagy különbség van a két adatsor között. Nagyon sok személyről továbbra sem tudunk semmit. Kölcsönös adathiány is fellelhető. (Fogolykarton van, visszatérésről nincs ismeretünk, vagy éppen fordítva: hazatért, de kartonja nincs. Mi több a települést jól ismerve az is kiderül, hogy több egykori hadifogoly nem szerepel a szovjet adatok között és a visszatértek között sem.) Kételyeink csak nagyobbak lesznek, amikor Fejér Vármegye Hivatalos Lapja (1949) több esetben is körözi a Debrecenen keresztül hazatért foglyok egyikét-másikat állítási kötelezettség (katonai sorozás?, katonai szolgálat?) elmulasztása miatt.¹¹ Nem érkeztek haza? Máshova érkeztek? A körözött kálozi lakosok száma egyébként 94 fő! 94-en nem jelentek meg sorozáson, vagy nem reagáltak a katonai behívóra? Ennek minden bizonnyal komoly oka van/volt. Ahogyan talán annak is, hogy az emlékművön szerepel olyan személy is, aki rendelkezik kartonnal, visszatért, de a településen sem és máshol sem hallottak róla többet... Közlönyöket forgatni érdemes, különösen a holtak nyilvánítások miatt, vagy éppen a Katonai Közlönyöket egyéb személyi hírek okán.¹² Az Országgyűlési Könyvtár Digitális Tudástára nagy segítségünkre lehet. Módszeresen kutatva a fellelt adatok

esetleg kiegészítik egymást, pontosabbakká válhatnak. Itt minden forrás egyben új adatokkal is gazdagított bennünket. Korábbi nyomtatott forrásmunká(ka)t is áttekintettünk. Eredménnyel. A Bús János - Szabó Péter szerzőpáros Béke poraikra című háromkötetes munkája az alapos digitális kutatáshoz is tudott további személyeket hozzátenni.

A háborúskegyelet nem csak hazánkban, hanem más országokban is kezd új erőre kapni. Egy-egy település vizsgálatokor – szem előtt tartva, hogy a halott katona nem ellenség! – egykori ellenségünk, vagy éppen volt szövetségeseink hősi halottait is célszerű megjeleníteni. Más országokban is lehetőség van a digitális kutatásra.¹³ Káloz esetében most már tisztábban látunk. A feltárt adatok ugyan nem minden esetben igazolhatók több forrásból, mégis valamennyivel közelebb kerülhetünk a feltételezhető valósághoz. Munkánkat nagyban segítette a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára Szikla Gergő debreceni főlevéltáros, igazgatóhelyettes közbenjárásával. Befejezésül köszönetemet fejezem ki kutatócsoportunk tagjai közül Beke Gábornak, Horváth Attilának, Martinkovits Katalinnak, akik személyes közreműködésükkel segítették az adatfeltárást.

Táblázataink az igazolható áldozatokat sorolják fel, a valós áldozatok száma ettől lényegesen több is lehet. A civil embereket egyáltalán nem kímélő harcoknak több magyarázata is van. Német oldalról a Budapest felmentésére irányuló kísérletek, majd a "Frühlingserwachen" (Tavaszi ébredés) hadművelet, míg szovjet oldalról a balatoni csata, később pedig a bécsi támadó hadművelet vezet a településen át. Történeti szakirodalom bőven akad ezekről, a részletesebb információkra vágyók forgatják is őket...¹⁴ Mindenesetre kirívó a civil áldozatok magas száma. Katonák harccselekményei egyáltalán nem indokolják a félelmében öngyilkos állami tisztviselő, főbe lőtt gyerek, vagy megfojtott idős állampolgár rovatokba kerülését. Az ilyesmi egészen más fogalomkörbe tartozik. A halotti anyakönyvbe egyre több öngyilkos is bekerül, különösen az 50-es, 60-as évek fordulóján. Családjukat, egzisztenciájukat vesztett emberek fordulnak ehhez az eszökhöz, a korábbiaknál sokkal nagyobb arányban. Hátrahagyott fegyverek és más hadianyagok is szedik tovább áldozataikat. Gyerekeket is. A születési anyakönyvet lapozgatva kiderül az is, hogy az elvesztett lakosságszámot reprodukálni a település nem tudta. Emlékezzünk rájuk kegyelettel!

¹ https://mnl.gov.hu/mnl/fml/i_vilagaborus_emlekmuevek_kalozben

² Kaszala Lajos: Honismereti Írások Kálozról

³ Horváth Attila közlése szerint:

Gép: Bf-109G-6 Werk Nr: 163868

Alakulat: 4/JG 302

Jelzés: fekete 3

Gyári jelzés: VT+FQ

Esemény: Négymotoros bombázóval folytatott légi harcban alul maradt. A gépet a pilóta elhagyta.

Földetérését követően halt meg.

⁴ <http://archives.milev.hu/index.php/sarvogard;isad>

⁵ <https://www.yadvashem.org/>

⁶ <https://hadisir.hu/hadisir-nyilvantarto>

⁷ 1963. július 18-án Sárhatvan-pusztá elnevezésű külterületi lakott-hely Káloztól Pusztægres községhez került. Területe 3326 kh, 666 négyszögöl, lakóinak száma 453 fő.

Pusztægrest pedig 1986-ban Sárbogárdhoz csatolták. Nagyhöröcsökpusztá, Antalmajor Rózsamajor elnevezésű külterületi lakott helyek pedig 1977-ben kerültek Káloz községtől Sárbogárd nagyközséghez.

⁸ <http://www.katonakagulagon.hu/index.php?page=adatbazis>

⁹ <https://adatbazisonline.hu/>

¹⁰ <http://data.hbml.hu/huro/data2016/nepjoleti.php>

¹¹ <https://adt.arcanum.com/hu/collection/FejerVarmegyeHivatalosLapja/>

¹² <https://dtg.ogyk.hu/hu/>

¹³ <https://pamyat-naroda.ru/>

<https://obd-memorial.ru/html/>

¹⁴ Számvéber Norbert: Konrad 3.

Páncéloscsata Budapestért

1945

<https://mek.oszk.hu/05000/05069/html/>

Lippai Péter: A küldetésorientált katonai vezetésszemlélet lehetőségei és korlátai egy hadtörténelmi példán keresztül bemutatva („Tavaszi ébredés” 1945. március 06 – 1945. március 15.)

(A doktori disszertáció elérhető digitális formában is.)